

Módszeresen-beszámoló

Bevezető

Szakmai közéleti diskurzusra reflektáló rovatunkban folytatjuk a *Módszeresen* előadás-sorozatról szóló beszámolók közlését.

A *Módszeresen* című szociológiai metodológiai előadás- és vitasorozat 2016 őszén indult. A szervezők (Janky Béla, BME–MTA; Gárdos Judit, MTA; Németh Renáta, ELTE TáTK; Szakadát István, BME) tervei szerint az előadások és viták olyan módszertani kérdésekre koncentrálnak, amelyek alapvető fontosságúak, és melyekkel kapcsolatban új eredmények születtek a közelmúltban és/vagy élénk viták zajlanak a nemzetközi tudományos közösségben. A szervezők fel szeretnék hívni a gyakorló kutatók figyelmét azokra a területekre, amelyekben megfontolandó bizonyos korábbi kanonizált gyakorlatok felülvizsgálata – de nem szeretnék, hogy a sorozat a régiiek helyett új kánonokat jelöljön ki. Ahogy beharangozójukban írják: „Célunk, hogy a hallgatók kanonizált szokások követése helyett képesek legyenek az adatok, eszközök és következtetések kritikai megközelítésére, módszereik megújítására saját korlátaiknak és az általuk képviselt tudomány határainak szem előtt tartásával. Azt gondoljuk, hogy a módszerekről való párbeszéd a szociológia mint diszciplína intellektuális jövője szempontjából lényeges.”

Hogyan kutassunk informális gazdaságot?¹

Vigvári András

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2019.3.6>

A „Módszeresen” vitasorozat hetedik rendezvényének középpontjában az informális megélhetési formák társadalomtudományos kutatásának módszertani és etikai kérdései álltak. A rendezvény címe – *A második gazdaságtól a prekariátusig* – érzékletesen kifejezi azt a változó gazdasági és társadalmi közeget, amelyben a hazai informális gazdasággal foglalkozó kutatások az elmúlt évtizedekben folytak. Ezt a sokszínűséget a vitasorozat résztvevőinek kutatási területei, illetve az általuk képviselt módszertani megközelítések sokfélesége is tükrözte. A résztvevők közt volt Katona Noémi szo-

1 A cikk megírásának háttérét a 115644 sz. NKFI projekt biztosította.

ciológus-antropológus, aki Berlinben végzett terepmunkát magyar prostituált nők körében, Pulay Gergő antropológus, aki kutatásaiban az utcai informális gazdaság szerveződését vizsgálta Bukarest egyik külvárosában, valamint Sik Endre szociológus, aki az államszocialista korszak második gazdaságával, illetve a rendszerváltás után felértékelődő informális gazdasági formákkal foglalkozott. A beszélgetést Durst Judit antropológus moderálta.

Durst Judit az informalitás kutatásához kapcsolódó módszertani és morális kérdéseket helyezte vitaindítójának középpontjába. Az antropológus szerint az informális gazdaság kutatását végző társadalomtudósok sokszor olyan csoportokat kutatnak, akiket kriminalizál az a tágabb társadalmi kontextus, amiben mozognak, éppen ezért kitüntetett szerepe van a kutatói interpretációknak és szóhasználatnak. A fő kérdés – ahogy Durst fogalmazott – etikai természetű, és akörül forog, hogy egy megbélyegzett és kriminalizált csoport működés módja hogyan mesélhető el a tudományos és szélesebb körű nyilvánosság számára. Következésképpen a fogalomhasználat fontosságára hívta fel a figyelmet, hisz szerinte az informális gyakorlatok kutatásánál a pongyola fogalomhasználatnak komoly etikai és módszertani következményei lehetnek mind a kutatott csoportra, mind pedig a tudományos elemzésre nézve (Durst 2017).

Pulay Gergő hozzászólásában szintén a fogalomhasználat fontosságát hangsúlyozta. Az antropológus szerint a fogalmi félreértések sokszor a pontatlan használatból erednek, éppen ezért fontos az analitikus fogalmak és a „népi kategóriák” szisztematikus kettéválasztása. Pulay szerint az informalitást – sok más, divatos fogalommal egyetemben – egyre több mindenre használják, így egyre inkább bizonytalan, hogy pontosan mit is értünk alatta. Pedig az informalitás fogalomtörténeti aspektusai egyértelműek: a fogalom az 1970-es évek világválságához kapcsolódik, mivel a harmadik világbeli városokban zajló társadalmi és gazdasági folyamatok megragadására használták. A posztkoloniális városokban dolgozó kutatók és fejlesztési szakemberek arra lettek figyelmesek, hogy a térségben tapasztalható rapid urbanizációval nem jár együtt a formális munkahelyek bővülése, ami a centrumországoktól eltérő megélhetési és boldogulási stratégiákat eredményezett a falvakból városokba áramlott emberek körében.

Pulay Gergő hangsúlyozta, hogy az informalitás fogalmának megszületését erősen formálta az a társadalmi-gazdasági kontextus, amit a harmadik világbeli városokban összezsúfolódó, látszólag „dologtalan tömegek” politikai kockázata jelentett. A kutatások azonban azt mutatták, hogy a városokban jelen lévő, hivatalosan munkanélküli tömegek a formális bérmunkapiacot megkerülve képesek előteremteni a megélhetésükhöz szükséges javakat (Pulay 2017). Keith Hart, aki végeredményben megalkotta az informalitás fogalmát, nyugat-afrikai terepmunkái során arra jutott, hogy ezekben a városnegyedekben a hivatalos bürokratikus képzettel ellentétben rendkívül sokféle munkavégzés folyik, amely munkák, bár nem illeszkednek a formális bérmunkapiac-hoz, rendkívül sok többletet termelnek a gazdaság számára. Ezen aktivitások összességét nevezte kezdetben informális gazdaságnak (Hart 1973).

Az informális gazdaság azonban csak relációban, mindenekelőtt a formális (szabályozott) gazdasághoz való viszonyában képzelhető el, az ettől elkülönített vizsgálata és az ezzel való egysíkú szembeállítás elméleti és módszertani veszélyeket rejt – hangsúlyozta Pulay. Az esszencialista leírások az informálisra mint negatív kategóriára és gyűjtőfogalomra tekintenek, amely azt írja le, „hogy micsoda nem” az informalitás. Ezzel szemben az informális gazdasággal foglalkozó újabb kutatások kivétel nélkül a formális és informális dichotómia meghaladásán dolgoznak, sokkal inkább egy relacionális megközelítést képviselnek, és arra kíváncsiak, hogy az informális szférák hogyan járulnak hozzá bizonyos új gazdasági formák kialakulásához és mit adnak hozzá a gazdasági termelés egészéhez. Pulay Gergő hangsúlyozta, hogy a legújabb szakirodalmak az informális gazdaságot már nem egy különálló szektorként, hanem sokkal inkább a nagy gazdasági rendszerek fontos részeként mutatják be, amely a globális gazdasági termelés egyik legfontosabb formája.

Sik Endre szociológusként került közel az informális gazdasággal foglalkozó kutatásokhoz, és munkásságának nagy szerepe volt a fogalom hazai adaptációjában. Sik – ahogy visszaemlékszik az informális gazdaság fogalma körüli tudományos vitákra – egy születőben lévő, formálódó, heterogén kutatási irányzatot ismert meg az 1980-as évek elején. Az informális gazdaságról szóló első, komolyabb világtudományos konferencián a második gazdaságot kutató szociológusként vett részt, ahol a magyarországi témáktól meglehetősen eltérő irányzatok sokaságával találkozott. Visszaemlékezései szerint, amíg az amerikai kutatók a pénzforgalom informális aspektusairól beszéltek, addig a német, svéd és kanadai kutatók az informális gazdaságban a kisközösségi, családi léptékű újbóli felerősödését látták, és sokkal inkább a fennálló kapitalista gazdaság alternatíváját vélték benne felfedezni.

Sik Endre hangsúlyozta, hogy az informalitás fogalmának magyarországi recepciója a második gazdaság körüli kutatásokhoz, első megjelenése pedig Galasi Péter és Gábor R. István munkájához köthető, akik a második gazdaságot az informális gazdaság rendszerspecifikus változataként definiálták (Galasi–Gábor R. 1981). Az informális gazdaság hazai jelentése a rendszerváltást követően azonban jelentősen átalakult – tette hozzá. Habár az 1990-es gazdasági átalakulás és az azt követő gazdasági liberalizáció következtében a második gazdaság államszocializmusra jellemző rendszer-specifikumai (pl. háztáji gazdaság, GMK-k) eltűntek, a politikai rendszertől független formái tovább éltek a rendszerváltást követő évtizedekben is (Sik 1996). Sik szerint a gazdasági szerkezetváltozással több olyan új gazdasági forma jött létre, amelyeket az informális gazdaság fogalmával lehetett a legjobban leírni, így a fogalom a kontinuitás mellett új tartalmakkal is kiegészült a 2000-es évekre (Sik–Loncsák 2017).

Katona Noémi hozzászólásában az informalitásfogalom használatának kockázataira hívta fel a figyelmet. Prostitúcióval kapcsolatos kutatásai során azt tapasztalta, hogy a kutató fogalomválasztásától is függ, miképpen interpretálja az általa kutatott informális világot és hogyan ábrázolja az informális szférákban dolgozók kutatási

alanyait. A prostitúcióval kapcsolatos kutatások rendkívül összetett képet festenek Katona szerint, hisz az abban részt vevő szereplők mind az informalitás szférájában mozognak, azonban morális megítélésük és pozíciójuk meglehetősen eltérő. A szociológus szerint éppen ezért óriási jelentősége van a kutató értékválasztásának abban, hogy milyen elemzés születik és milyen képet fest a kutató az informális gazdaságban dolgozó szereplőkről.

Katona Noémi számos fontos módszertani és etikai kérdésre is felhívta a figyelmet, ugyanis esetében az informális gazdaság etnográfiai kutatása számos etikai kihívással is járt. Katona szerint a kriminalizált gazdasági-társadalmi szférák kutatásánál a kutatóknak is meg kell hoznia bizonyos módszertani kompromisszumokat, esetében például azt, hogy nőként és szociális munkásként dolgozó kutatóként nem tudta a futtatói világot olyan mélységeiben megismerni és megérteni, mint a prostituáltakét (Katona 2017). A szociológus-antropológus azt is hangsúlyozta, hogy sok esetben a kutatói interpretáció is erősen eltérhet attól a jelentésvilágtól, amit a kutató által bemutatott közeg magáról kialakít. Ilyesfajta ellentmondásokra Pulay Gergő is felhívta a figyelmet, aki szerint a tapasztalat és a leírás között feszülő diszkrepancia az egyik legnagyobb módszertani és etikai kihívása az informális gazdaságot kutató társadalomtudományoknak. Pulay szerint a társadalomtudományoknak nem az a feladatuk, hogy „pozitív” és „negatív” gyakorlatokat rögzítsenek, hanem hogy megértsék azokat az összetett gazdasági konstellációkat, amelyek az emberek megélhetését és boldogulását meghatározzák. Abban a résztvevők egyetértettek, hogy a változó gazdasági környezet és a munka világának prekarizálódása egyre szélesebb tömegeket „terel” az informális szférák felé, így a jövőbeli szociológiai és antropológiai kutatásoknak kiemelt szerep jut(hat) ezek értelmezésében.

Felhasznált irodalom

- Gábor R. I. – Galasi P. (1981): *A második gazdaság: Tények és hipotézisek*. Budapest: Közgazdasági Könyvkiadó.
- Hart, K. (1973): Informal income opportunities and urban employment in Ghana. *The Journal of Modern African Studies*, 11(1): 61–89.
- Katona N. (2017): Szégyen és hallgatás: A kutató szerepe a prostitúció elbeszélésében. *Szociológiai Szemle*, 27(2): 68–87.
- Durst J. (2017): „De ugye biztos nem lesz ebből baj?": Posztterepmunka, kooperatív etnográfia, avagy módszertani reflexiók az informális gazdaságot övező félelemcsendjének megtöréséről. *Szociológiai Szemle*, 27(2): 88–111.
- Pulay, G. (2017): *Street life, value and exchange in a poor neighborhood of Bucharest*. Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest: Central European University.
- Sik E. (1996): Egy ló-öszvér a lovakról és a szamarokról. Adalék a második gazdaság hazai eszmétörténetéhez. *Közgazdasági Szemle*, 43(4): 704–725.
- Sik E. – Loncsák N. (2017): Röviden az informális piachelyről és az informális kereskedelemről. *Metszetek*, 6 (Különszám): 5–12.